

ПРАЦЯ ЮРІЯ ЧОРНОМОРЦЯ ПРО ВІЗАНТІЙСЬКИЙ НЕОПЛАТОНІЗМ

Якщо спробувати пояснити задум монографії «Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареопагіта до Геннадія Схоларія» Ю.П. Чорноморця в граничному спрощенні, то отримаємо таку картину: Юрій Чорноморець застосовує до візантійської філософії ті методи історико-філософського дослідження, які Е. Жильсон, А.Д. Сафре, А.-Ж. Фестюжер, Л.Г. Вестерінк, П. Адо та ін. застосовували при вивченні середньовічної філософії й античного неоплатонізму¹[1]. В результаті Юрію Чорноморцю вдається відійти від традиції різних спрощених інтерпретацій візантійської філософії («платонізм-аристотелізм», «реалізм-номіналізм», «ортодоксія-гуманізм» і так далі)²[2].

Ключем до розкриття задуму дослідження стали глибокі пізнання автора в пізньому античному неоплатонізмі. Зокрема, Ю. Чорноморець аргументовано говорить про вплив александрійських неоплатоніків на візантійських авторів там, де раніше найчастіше бачили лише запозичення з Арістотеля. Візантійський неоплатонізм Ю. Чорноморець розуміє як унікальний тип християнського неоплатонізму, для якого характерне наслідування ідеалу філософської теології Прокла. Відомий факт впливу текстів Прокла на корпус *Ареопагітик*. Ю. Чорноморець доводить, що цей ідеал філософської теології Прокла вплинув і на прп. Максима Сповідника, і на більшість візантійських неоплатоніків пізнішого часу. Окрім цього, Ю. Чорноморець показує, який з видів античного неоплатонізму зробив визначальний вплив на того або іншого візантійського автора. Важливою тезою, що проводиться в монографії Ю. Чорноморця, є те, що твори пізніх александрійських неоплатоніків школи Амонія вплинули на тексти св. Анастасія Синаїта, св. Йоана Дамаскіна, св. Фотія, Михайла Пселла, Йоана Італа, Євстратія Нікейського, Никифора Влемміда, і навіть свт. Григорія Палами (на природничо-наукову частину трактату «Сто п'ятдесят глав»). Богослів'я Калліста Ангелікуда представлене в монографії також в контексті використання дискурсу Прокла. В цілому виявлення цих зв'язків узгоджується

1[1] Чорноморець Ю. Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареопагіта до Геннадія Схоларія. – К., 2010. – С. 64-74.

2[2] Критика цієї методології дана на с. 9-44 праці.

з тезою Д. Рунії, згідно якого аристотелізм в середньовіччі завжди «платонізувався», перш ніж використовуватися в християнському богослів'ї³[3], а також з думкою А. Ллойда про те, що так званий візантійський аристотелізм, як правило, є використанням методології александрійського неоплатонізму⁴[4]. За Ю. Чорноморцем, те, що часто сприймалося як аристотелізм, є швидше формою неоплатонізму, а саме, неоплатонізму александрійських коментаторів Арістотеля.

Монографія Ю. Чорноморця містить велику кількість оригінальних спостережень. Ми зупинимося тільки на деяких найважливіших моментах, які привернули нашу увагу.

Перш за все, звертає на себе увагу висловлена автором нова гіпотеза про авторство корпусу Ареопагітик⁵[5]. Ю. Чорноморець приймає докази С. Лілліб[6], згідно яких в Ареопагітиках спостерігається ідейний і текстуальний вплив останнього схолярха Афінської академії Дамаскія. Згідно Ю. Чорноморця, це відтерміновує час написання корпусу Ареопагітик на 510-і рр., коли починають з'являтися тексти Дамаскія. Відзначимо, втім, що можливо й інше пояснення, при якому відома гіпотеза Е. Хонігмана – М. ван Есбрука, згідно якої автором Ареопагітик був Петро Івір, що виклав основні ідеї корпусу ще в V ст., – залишається в силі. Адже, як припускає М. ван Есбрук, корпус Ареопагітик був підданий редакції після смерті Івіра, і вплив Дамаскія міг з'явитися в корпусі в результаті цієї редакції.

3[3] Runia D. T. Festugière Revisited: Aristotle in the Greek Patres // *Vigiliae Christianae*, 43, 1989. – P. 26.

4[4] Lloyd A. C. *The Anatomy of Neoplatonism*. – Oxford, 1990. – P. 68-70.

5[5] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... - С. 47-51.

6[6] Lilla S. Pseudo-Denys l'Aréopagite, Porphyre et Damascius // *Denys l'Aréopagite et sa posterité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International, Paris 21–24 septembre 1994*, Ed. Y. de Andia. Paris: Brepols Publishers, 1997. — P. 117–153. Див. також: Rorem P.E., Lamoreaux J. *John of Scythopolis and the Dionsysian Corpus: Annotating the Areopagite*. – Oxford, 1998. – P. 7-26.

Услід за деякими західними дослідниками⁷[7] Ю. Чорноморець знаходить в корпусі *Ареопагітик* сліди монофізитської позиції його автора. Це приводить Ю. Чорноморця до твердження, що автором корпусу був Іоанн Філопон. Питання про радикальну відмінність в лексиконі корпусу *Ареопагітик* й Іоанна Філопона Ю. Чорноморець обходить, припускаючи, що *Ареопагітики* спеціально були написані на такій мові, щоб сучасники не впізнали руку автора, за припущенням Ю. Чорноморця – Філопона. Далі, Ю. Чорноморець звертає увагу на істотну єдність між теорією Божественної діяльності у філософії Філопона і *Ареопагітик*⁸[8]. Вчення Ареопагітик про діяльність Бога-Творця представлене в монографії як закономірна ланка між теоріями ранніх (коментарі на Арістотеля) і пізніх (полемічні трактати) творів Філопона.

Великий інтерес викликає аналіз трактату Філопона «Проти Прокла»⁹[9] і нова інтерпретація учення пізнього Філопона («Арбітр» та інші христологічні трактати), де автор монографії бачить зачатки сучасного персоналізму¹⁰[10].

Неоплатонічна лінія у філософській спадщині прп. Максима Сповідника стала очевидна після досліджень Паскаля Мюллера-Жордана¹¹[11] і Торстена Толлефсена¹²[12]. Проте до цього часу в науковій літературі все ще переважає підхід, який представляє св. Максима лише як халкидоніта. Ю. Чорноморець, реконструюючи основні елементи філософської системи Сповідника, робить

7[7] Perczel I. The Christology of Pseudo-Dionisius the Areopagite: The 'Fourth Letter' in its indirect text traditions // *Le Muséon* 117/3–4 (2004). – P. 409-446; Evans D. B. The Christology of Pseudo-Dionisius the Areopagite // *Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2001. 41. – P. 147-155; Rorem P. E., Lamoreaux J. John of Scythopolis on Apollinarian Christology and the Pseudo-Areopagite's True Identity // *Church History* 62:4, 1993. – P. 469-482.

8[8] Це центральна теза другого розділу монографії, до доказу якої Ю.Чорноморець постійно повертається на с. 75-202 своєї праці.

9[9] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 149-184.

10[10] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 187-199.

11[11] Mueller-Jourdan P. *Typologies spatio-temporelle de l'Ecclesia byzantine. La Mystagogie de Maxime le Confesseur dans la culture philosophique de l'Antiquite tardive.* Leiden, Boston: Brill, 2005.

12[12] Tollefsen T. *The Christocentric Cosmology of St. Maximus the Confessor: A Study of His Metaphysical Principles.* Oslo: Universitet i Oslo, 1999. О філософском образовании прп. Максима см. Lacner W. *Studien zur Philosophischen Schultradition und zu den Nemesioszitatzen bei Maximus dem Bekenner,* Graz, 1962 (thèse dactylographiée).

спробу подивитися на прп. Максима як на філософа, що сприйняв різні аспекти неоплатонічного учення та оригінально перетлумачив неоплатонізм для потреб апологетики ортодоксального християнства. Там, де раніше вважалося, що має місце полеміка проти Оригена, Ю. Чорноморець знаходить спростування Прокла, і так далі¹³[13]. Наприклад, виходячи з того факту, що в епоху, близьку до прп. Максима, вчення про падіння душ розділяв неоплатонік Стефан Александрійський, автор припускає, що критика прп. Максимом оригенізму була і критикою неоплатонізму. Таким чином, дослідження Ю. Чорноморця і продовжує, і переглядає ідеї, викладені в класичній монографії Полікарпа Шервуда¹⁴[14], присвяченій прп. Максиму.

Особливий інтерес викликає аналіз антропології св. Максима¹⁵[15]. Ю. Чорноморець висуває гіпотезу про зв'язок вчення про структуру і здібності душі, як воно представлене у прп. Максима, з ієрархією онтологічних рівнів у Прокла і Дамаскія.¹⁶[16] Важливе значення також має виділення і аналіз автором тріади «образ–подоба–обоження», центральної для антропології прп. Максима.¹⁷[17] Розрізнення богоподоби як активного стану і обоження як пасивного сприйняття надприродного дару дозволяє піддати критиці деякі найважливіші положення сучасних теоретиків синергетизму¹⁸[18].

Одним з перших Ю. Чорноморець аналізує філософію історії прп. Максима, присвячуючи цій проблематиці спеціальну главу у своєму дослідженні¹⁹[19].

Далі, Ю. Чорноморець пропонує методологічні підстави для аналізу тих візантійських авторів, яких можна умовно назвати представниками «шкільної філософії» і «академічної теології». У монографії показано, що у візантійській філософії мав місце феномен схоластики, який був аналогічним до феномену схоластики у західноєвропейській середньовічній філософській традиції. Автор виділяє «есенціалістичну» лінію у візантійській філософії і

13[13] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 257-270.

14[14] Sherwood P. The Earlier Ambigua of Maximus the Confessor and His Refutation of Origenism. Roma, 1955.

15[15] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 271-290.

16[16] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 273-275.

17[17] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 285-290.

18[18] В першу чергу, С.С. Хоружого.

19[19] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 290-304.

богослів'я²⁰[20] і показує її відмінність від «есенціалізму» латинської схоластики²¹[21].

Особливу увагу Ю. Чорноморець приділяє кризовим явищам в історії візантійської схоластики. Як її першу кризу автор виділяє іконоборство. Дослідник відтворив ідейну картину суперечок навколо іконошанування²²[22], знаходячись під впливом робіт В. Баранова²³[23] і К. Шонборна²⁴[24]. Другим «бунтом» проти візантійської схоластики Ю. Чорноморець вважає богослів'я прп. Сімеона Нового Богослова²⁵[25], в осмисленні якого він слідує знахідкам І. Перцеля²⁶[26]. Як третю кризу візантійської схоластики, Ю. Чорноморець виділяє візантійський платонізм²⁷[27], який розвивався в XIII-XIV століттях, коли була знищена монополія офіційної системи візантійської освіти²⁸[28].

Інтерпретація Ю. Чорноморцем паламізму пов'язана з певною традицією. А саме, Ю. Чорноморець спирається на праці Роберта Синкевича²⁹[29], Катерини Ієродіакону³⁰[30], Роуєна Уільямса³¹[31].

20[20] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 69-71, 305-359.

21[21] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 313.

22[22] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 336-344.

23[23] Baranov V.A. The Theology of Byzantine Iconoclasm (726–843): A Study in Theological Method. Ph.D. diss., Central-European University. Medieval Studies Department. Budapest, 2002.

24[24] Шёнборн К. Икона Христа: Богословские основы. – Милан–М., 1999.

25[25] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 344-348.

26[26] Perczel I. Saint Symeon the New Theologian and the theology of Divine Substance // *Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2001. 41. – P. 125–146; The Bread, the Wine and Immaterial Body: Saint Symeon the New Theologian on the Eucharistic Mysteries // *The Eucharist in Theology and Philosophy*. Ed. Perczel I., R. Forrai, G.Gereby. – Leuven, 2005. – P. 131-156.

27[27] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 362-366.

28[28] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 356.

29[29] Sinkewicz R. E. A Fragment of Barlaam's Work «On the Gods Introduced by the Greeks» // *Byzantines Studies*. 1982. 9. – P. 211–219; A new interpretation for the first episode in the controversy between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas // *Journal of Theological Studies*. 1980. 31:2. – P. 489-500; E. Christian theology and the Renewal of Philosophical and Scientific Studies in the Early XIVth c. The Capita 150 of Gregory Palamas

Завдання, що вирішується в монографії, – виявити проблеми, показати історико-філософський зріз проблематики; тому, відходячи від дискурсу «ісихазм-гуманізм», працюючи з іншими методологічними категоріями, Ю. Чорноморець приходить до нового бачення як учення св. Григорія Палами, так і теорій антипаламітів.

Що стосується історії православного богослів'я після св. Григорія Палами, важливим представляється виконаний в монографії аналіз полеміки паламізму і томізму³²[32]. Ю. Чорноморець не розділяє уявлення ряду західних авторів про вплив томізму на св. Феофана Нікейського і св. Геннадія Схоларія, пояснюючи всі особливості їх учення як закономірні для самої візантійської думки³³[33]. Також привертає увагу бачення богослів'я св. Миколи Кавасили як відповіді на проблеми, що виникли під час полеміки св. Феофана Нікейського і антипаламітів про статус присутності Божественності Христа в євхаристійних дарах³⁴[34]. Запропоновані Ю. Чорноморцем інтерпретації учення паламітів й антипаламітів стимулюють розвиток історико-філософських досліджень богословських і філософських дискусій в пізній Візантії.

Отже, монографія «Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареопагіта до Геннадія Схоларія» Юрія Чорноморця виражає новий погляд на таку наукову сферу, як дослідження візантійської філософії, і цей погляд заслуговує на уважне ставлення.

// *Mediaeval studies*. 1986. 48. – P. 334–351; Gregory Palamas // *La théologie byzantine et sa tradition*. Vol. II. (XIIIe–XIXe s.) / Sous la direction de Conticello C.G., Conticello V. Turnhout 2002. – P. 131-182; St. Gregory Palamas and the Doctrine of God's Image in Man according to the *Capita 150* // *Θεολογία* 57. 1987. – P. 857–881; Sinkewicz R.E. The «Solutions» addressed to George Lapithes by Barlaam the Calabrian and their philosophical context // *Mediaeval studies*. 1981. 43. – P. 151-217; The doctrine of the knowledge of God in the early writings of Barlaam the Calabrian // *Mediaeval studies*. 1982. 44. – P. 181-242.

30[30] Ierodiakonou K. The Anti-Logical Movement in the Fourteenth Century // *Byzantine Philosophy and its Ancient Sources*. Ed. K. Ierodiakonou. Oxford: Oxford University Press, 2002. – P. 219-236.

31[31] Уильямс Р. Философские основы паламизма // *Церковь и время*. Научно-богословский и церковно-общественный журнал. – 2001. – № 2. – С. 246-276; Богословие В. Лосского: изложение и критика. – К., 2009.

32[32] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 379-395.

33[33] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 396-397, 407-409.

34[34] Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм... – С. 397-405.

